

Олена КУЗНЕЦОВА
доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри журналістики
та засобів масової комунікації
Національного університету
«Львівська політехніка»

УДК 372.461
ORCID 0000-0002-9596-1386

НАУКОВИЙ ВНЕСОК ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРИ СЕРБЕНСЬКОЇ У ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВИ

Формування культури української мови як дотримання мовних норм у всіх її формах є злободенною національною, державною проблемою.

На основі вивчення наукових статей, доповідей, посібників, практикумів, словників професора Львівського національного університету імені Івана Франка Олександри Антонівни Сербенської проаналізовано її науковий внесок у норми всіх розділів мовознавства як складові культури мови. Дослідженням з культури української мови професора Олександри Сербенської, що охоплюють науково-теоретичний, навчально-прикладний, словниковий, практичний рівні формування норм мовної системи властиві: унікальність, системність, цілісність охоплення матеріалу.

Впровадження результатів дослідження відбувається традиційними методами й за допомогою комп'ютерних програм через Інтернет. Все це дає підстави вважати професора Олександру Сербенську сучасним мовознавцем-нормативістом, універсальним дослідником культури української мови, що формує культуру української мови через освіту, книги, ЗМІ, Інтернет.

Ключові слова: *культура мови, формування культури мови, культура мовлення, норми культури мови, нормативістика.*

Постановка проблеми. Актуальними для української мови й особливо гостримі під час гібридної війни в Україні є проблеми культури мови, дотримання мовних норм, особливо в засобах масової інформації, інтернет-ЗМІ, що миттєво поширюють покручі, ігноруючи мовні норми.

Цьогоріч виповнюється 45-років науково-педагогічної праці заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка, академіка Вищої школи України, знаного в країні та за кордоном лінгвіста Олександри Антонівни Сербенської, яка чи не найбільше уваги присвятила формуванню культури мови як науки, вдосконаленню *норм української літературної мови*, популяризації їх різними засобами та дотримання в усному, друкованому й мас-медійному спілкуванні. Професор кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» Лариса Масенко написала: «Невтомна багаторічна праця Олександри Антонівни, спрямована на очищення рідної мови від намулу десятиліть приниження й нищення, популяризацію її лексичного багатства, краси і сили, поставили ім'я талановитої дослідниці в один ряд з видатними будівничими “величної будівлі нашого мовного буття”» [1].

Культура мови як наука складається з формування мовних норм дослідниками, їх вивчення, засвоєння користувачами мови в закладах освіти, самостійно для

нормативного використання в побутовому, професійному, громадському усному мовленні, аудіо (телефонному, радіо-, інтернет-говорінні), аудіовізуальному мовленні (говорінні телевізійному, в інтернет-ЗМІ) та писемній (від руки написаній на папері, екрані смартфона), друкованій (газетній, журнальній, книжковій), інших формах відтворення мови.

Культура мови протистоїть деформуванню української мови в незалежній Україні в часи інформаційного протистояння як складової гібридної війни, має не тільки культурологічну, а й політичну, ідеологічну мету: боротися проти нівечення, нищення, підпорядкування її закордонним впливам на сферу культури українського народу, української держави, що особливо загострює підняту проблему дослідження.

В умовах гібридної війни процес руйнування, витіснення української мови з масового вжитку є керованим і набув системного характеру, тому українська держава має діяти відповідно: застосовуючи системні заходи захисту української мови для утвердження прав українців на свою мову як основу збереження незалежної держави.

Усе це підкреслює вагомість осмислення магістрального напрямку наукової діяльності професора Олександри Антонівни Сербенської – формування культури української літературної мови як галузі сучасного мовознавства, що спирається на історію мови та її норми.

Актуальність теми статті – формування культури української мови професором Олександрою Антонівною Сербенською визначається: новими підходами відповідно до Закону України «Про вищу освіту», а саме сучасною диференціацією вивчення мови за основними розділами мовознавчих дисциплін та напрямками підготовки у вищих навчальних закладах. За Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті майбутні фахівці мають досконало володіти мовою, вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами мови під час сприймання, відтворення, створення власних висловлювань у різних стилях, жанрах, сферах як в усній, так і писемній формах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про дослідження культури мови Олександрою Сербенською писали в своїх працях десятки українських мовознавців: Н. Бабич, В. Бабенко, С. Бирик, А. Васильєва, Т. Грищенко, Х. Дацишин, С. Калинів, А. Капелюшний, Г. Ковальчук, Л. Кравець, Н. Линник, Л. Масенко, А. Нечипоренко, І. Петренко, О. Пономарів, О. Стишов, Л. Струганець та багато інших дослідників.

Професор Київського університету імені Тараса Шевченка О. Пономарів зазначає: «У колі наукових зацікавлень пані Сербенської – лексикологія, термінологія, стилістика, діалектологія та інші сфери української мови, але найбільше уваги приділяє пані професор питанням культури української мови» [2, с. 43].

Осмислюючи наукові праці професора Олександри Сербенської, Анастасія Мамалига у статті «Алмази творчості блискучі» (І. Франко) так характеризує посібник «Антисуржик»: оригінальний своєю спрямованістю саме на побутове мовлення, на конкретні мовленнєві ситуації, їхній етикетний супровід. Системно подано також коментарі нормативного характеру (фонетичні, акцентологічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні) зі вдалим доповненням правописних, орфоепічних вимог, а також словничок ненормативних слів та словосполучень, подано їхні правильні варіанти. Не можна не оцінити й того, що до «Антисуржику» вперше в Україні було підготовлено комп'ютерний тренажер, а складовою частиною практикуму «Культура усного мовлення» є навчально-методичні матеріали в Інтернеті (адреса: www.franko.lviv.ua/lknp/mova.htm) [2, с. 138].

Доцент кафедри мови ЗМІ Львівського університету імені Івана Франка Христина Дацишин у статті «Мовотворчість журналіста в науковій концепції Олександри Сербенської» частково, поряд з іншими напрямками, осмислює її дослідження з культури мови: «Сучасний український правопис значною мірою формувався під впливом панівної у період тоталітаризму теорії «зближення і уподібнення української та російської мов», що зумовило запровадження в обіг лексем і форм, невласливих українській мові. Водночас чимало чинних норм містять розходження щодо написання однокореневих слів, використання апострофа тощо» [2, с. 93].

Доцент кафедри української мови Львівського університету імені Івана Франка Іван Ціхоцький у статті «Антисуржик: у пошуках мовної ідентичності» дав влучну оцінку колективної праці, яку очолювала Олександра Сербенська: «Книга, без сумніву, стала документом своєї доби, маніфестом українського мовного ренесансу» [2, с. 151].

Провідний науковий співробітник Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України Дмитро Гринчишин так згадує про співпрацю зі знаним професором: «Особливо хочу зазначити про велику заслугу О. Сербенської у створенні «Словника-довідника з культури української мови» (1996). Вона, по-перше, згуртувала навколо себе колектив виконавців; по-друге, знайшла видавця Словника («Фенікс» при Українській академії друкарства у Львові); по-третє, домовилася про наукового редактора; по-четверте, і це найголовніше, запропонувала ідею про висунення Словника на конкурс, організований Міністерством освіти України та Міжнародним фондом «Відродження». Приємно було довідатися, що «Словник-довідник з культури української мови» визнано одним з кращих серед поданих на конкурс робіт у межах Програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». Як тут не радіти з цієї вістки, адже вона надихає на нові подвиги, на дальшу працю» [2, с. 27-28].

Однак формування культури мови за працями професора Олександри Сербенської ще не стало предметом окремого наукового дослідження.

Мета статті – показати: професор Олександра Сербенська в наукових працях до культури мови підходить набагато ширше, ніж інші науковці, системно, цілісно проводить наукові дослідження норм мови і впроваджує їх комплексно, через освіту, книги, ЗМІ, Інтернет у мовлення.

Завдання: у багатогранній науковій творчості з культури української мови професора Олександри Антонівни Сербенської виявити за її працями внесок у культуру мови з усіх форм мови, норм усіх розділів мовознавства щодо формування культури української мови; виявити праці дослідниці, що сприяють з'ясуванню порушень культури мови та їх виправленню; показати, як професор Олександра Сербенська відроджує захищає, розвиває, утверджує культуру української мови, сприяючи консолідації української нації, піднесенню її історичної свідомості, традицій, культури загалом.

Виклад основного матеріалу. Культура української мови інтегрує нормативність різних розділів мовознавства, форм комунікаційної практики: усного мовлення, аудіомовлення, аудіовізуального мовлення, зокрема орфоєпії, акцентуації, лексики; а також писемної, друкованої мови: орфографії, морфології, синтаксису, фразеології, граматики, стилістики та інших розділів мовознавства.

Наукові праці з культури мови професора Олександри Сербенської присвячені всім формам мови, мовленнєвим, писемним, аудіо та аудіовізуальним, нормам та відхиленням від правил усіх сучасних розділів мовознавства, адже нормативна частина їх є підрозділами культури мови.

Опрацювавши наукові праці, опубліковані від 1958 до 2019 року, що мали предметом дослідження культуру української мови, виявили: усталенню норм української мови сприяє викладацька діяльність Олександри Антонівни Сербенської на факультеті журналістики, що зумовила найперше дбати про культуру мови журналістів, ЗМІ. Про це свідчать: доповідь на конференції «Про культуру мови місцевої преси» (1988); стаття «Проблеми культури газетної мови в умовах перебудови й демократизації суспільства» (1988); доповідь «Проблеми мови газет на Україні» (1989); статті «Мова засобів масової інформації і пропаганди як виразник культури соціальної сфери» (1991); «Основи культури українського газетно-публіцистичного мовлення» (1992); «Проблеми культури української науково-технічної мови» (1994).

Наукова, видавнича діяльність професора Олександри Сербенської підтверджує, що дослідниця вивчала всі типи мовних норм розділів мовознавства. Диференціювавши її наукові праці – статті, доповіді, словники, практикуми, посібники з культури мови за розділами мовознавства, – доведемо, що вони охоплюють норми всіх розділів культури української мови.

Про *орфоепічні* норми української мови, які регулюють усталену вимову звуків, звукосполучень, йдеться в таких працях О. Сербенської: в доповіді «Культурологія мовленого слова: звуковий лад мови як феномен національної культури» (1999); в інтерв'ю «Наше усне мовлення: 30 запитань і відповідей» (2000), статтях «Феномен усного мовлення» (2000) та «Роль аудіовізуальних засобів у творенні звукового образу Держави» (2000).

Морфологічні норми української мови викладені в «Словнику труднощів української мови» (в співавторстві, 1989). Про нього у статті «Дослідниця культури української мови» доцент Львівського національного університету імені Івана Франка Анатолій Капелюшний сказав: «Це була перша універсальна лексикографічна праця, що охоплювала складні випадки української орфографії, орфоєпії, слововживання, словотворення, пунктуації, використання морфологічних і синтаксичних засобів» [3, с. 124]. Морфологічні норми містять також праці: «Наше усне мовлення: 30 запитань і відповідей» (2000), «Утворення з *най-* в українській мові» (2001) Про морфологічні норми правильного вживання морфем та граматичних форм йдеться у «Практичному словничку нормативних висловів» (2002), у статті «Про можливості мови і культури слова» (2002).

Про *акцентуаційні* норми, що регулюють усталене наголошування О. Сербенська пише в статті «Складні випадки наголошування слів» (2004). Книга Олександри Сербенської та Марії Волощак «Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей» (2001) не лише містить виклад теоретичних питань, пов'язаних із наголошуванням слів, а й практичні рекомендації і навіть словничок «слів, у яких наголошено інший склад, ніж у відповідних російських» [4, с. 61-62].

Про *лексичні* норми, що упорядковують вживання слів у властивих їм значеннях, правильне подання слів, йдеться у статтях «Дещо про культуру мови і культуру слова» (2001), «Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови» (2002), у доповіді «З історії українських юридичних термінів» (1961) та ін.

Доповідь «Фраземи в мові українського законодавства» (1992) містить вимоги норм *фразеології*, що упорядковують вживання стійких словосполучень залежно від їх значення.

Про *графічні, орфографічні, пунктуаційні* норми української мови, що називаються правописними, йдеться у статтях «Думки з приводу появи українського правопису» (1992), «Окремі засади засвоєння чинного правопису» (1996), у доповіді «Сучасна правописна практика: характер та тенденції» (1997).

Синтаксичні норми правильної побудови речень і словосполучень, уживання прийменників, *орфографічні* норми правопису слів та їх засвоєння містить «Словник труднощів української мови» (в співавторстві, 1989). *Орфографічні* норми української мови містять також: статті «Думки з приводу появи українського правопису» (1992) і «Проблеми українського правопису» (2001); доповіді «Окремі засади засвоєння чинного правопису» (1996) та «Уваги до стильових особливостей та правописної практики в сучасних українських періодичних виданнях» на засіданні мовознавчої комісії НТШ у Львові (1995), а також виступ на конференції з українського правопису «Сучасна правописна практика періодичних видань: характер та тенденції» (1997).

Про *словотвірні* норми української мови, дериваційні процеси йдеться у статтях: «Активні словотвірчі процеси в мові сучасної преси (Деякі питання іменникового словотвору)» (1980); «Слова на *фото-*, їх утворення і тенденції розвитку в сучасній українській та російській мовах» (1980) та ін.

Стилістичним нормам, що регулюють вживання мовних засобів відповідно до сфери, ситуації спілкування, присвячено: доповідь «Державність мови і функціонування її стильових різновидів» (1995), статті «Уваги стильових особливостей та правописної практики в сучасних українських періодичних» (1997), «Хрещений чи хресний? Терпіння чи терпеливість?» (2002). Статті «Інтерферени в усному публічному мовленні» (2005), «Інтерференційні явища в публічному мовленні» (2011) присвячені

ненормативним, запозиченим словам з інших мов, стилів, що порушують стилістичні норми української мови.

Лексикографічні праці професор Олександра Сербенська створювала самостійно, або в співавторстві, серед них – словники, практикуми, посібники, що сприяли формуванню культури української мови. В статті Анатолія Капелюшного «Значення лексикографічних праць учених львівської школи журналістики для практики мовлення сучасних телевізійників» названо дев'ять лексикографічних книг О. Сербенської з культури української мови [5, с. 309]. Сьогодні їх набагато більше: «Українська мова. Практикум» (у співавторстві) (1983, 2001); «Словник паронімів української мови» (у співавторстві) (1986, 2008); «Словник труднощів української мови» (у співавторстві, 1989); «Словник-довідник з культури української мови (1996, 2004, 2006, у співавторстві); «Практикум з курсу «Українська мова в засобах масової інформації» (в співавторстві, 1998); «Український язык для начинающих. Українська мова для початківців» (у співавторстві, 1992, 2000); «Практичний словничок нормативних висловів» (2002); «Культура усного мовлення. Практикум» (2003); «Антисуржик» (у співавторстві, 1994, 2011, 2017); «Екологія українського слова: практичний словничок-довідник» (у співавторстві, 2005); стаття «Практичний словничок складних випадків слововживання» (2007).

Культурі мови присвячена також науково-популярна книга «Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей», що розкриває норми усіх розділів мовознавства (у співавторстві, 2001).

Захисту, збереженню української мови від засмічення чужомовними словами, недоречним, неправильним їх використанням присвячені статті «Рудименти російського канцеляриту в сучасній українській» (1998), «Засоби масової інформації і проблеми екології української мови» (2001), книга «Екологія українського слова: практичний словничок-довідник» (у співавторстві, 2005).

Однією з перших в Україні професор Сербенська започаткувала використання комп'ютерних та інтернет-можливостей для підвищення культури мови. Сьогодні це новий розділ мовознавства *комп'ютерна лінгвістика*. До прикладу її публікації з комп'ютерної лінгвістики в співавторстві: «Принципи розробки комп'ютерних програм з проблем культури мови» (1993); доповіді «Комп'ютерно-інформаційне забезпечення усунення деформацій української мови» (1995); «Сучасна правописна практика періодичних видань» (1997); «Мовний калейдоскоп. Комп'ютерна програма з питань культури мови» (2003); «Використання інтернет-технологій – нові можливості вдосконалення володіння українською мовою» (2006).

До нормування української мови на філософських засадах належать праці О. Сербенської з естетики, етики української мови, що є методологічними розділами культури мови. Зокрема, про це стаття «Мова преси як естетичний стереотип епохи» (2000). Про норми *етики мови* як складової культури мови професор пише у статтях «Нормативна / девіантна поведінка: українські реалії» (2004); «Мистецтво спілкування» (у співавторстві, 2011).

Висновки. Професор Олександра Сербенська поступово, продумано комплексно осучаснює застарілі норми української мови, доповнюючи, змінюючи сучасне українське мовознавство, мову, мовлення, поповнюючи його нормами основних і нових розділів українського мовознавства, активно видозмінюючи старі словникові форми, втілюючи їх у практику не тільки через викладання, а й через користування практикумами, словниками, посібниками, комп'ютерними програмами з культури української мови.

Розглядаючи формування мовної культури професором Олександрою Сербенською як поєднання теоретичного вивчення і практичного втілення в усній, писемній, масмедійній формах норм різних розділів мовознавства, виявили більшу їх кількість, ніж вказували дослідники: лексика, граматики, стилістика, орфоєпія, орфографія. Тому прийшли до висновку про відсутність у підручниках з української мови структури

культури мови як галузі мовознавства на основі норм мовознавчих наук, що полегшило б комплексне бачення, вивчення культури української мови.

Не претендуючи на вичерпність і безапеляційність висвітлених положень щодо досліджень культури мови професором Олександрою Сербенською, розглядаємо їх як системне дослідження норм розділів українського мовознавства, що комплексно поєднанні з історією української мови, етикою та естетикою мови.

Науковий внесок професора Олександри Антонівни Сербенської у формування культури української мови є унікальним, вагомим, системним, що комплексно об'єднує не тільки норми всіх розділів мовознавства, а й історію культури мови, філософії мови, зокрема її складових: логіки мови, етики мови, естетики мови, й водночас містить прикладні сучасні комп'ютерні напрацювання для індивідуального засвоєння культури мови через традиційні посібники, підручники, практикуми, словники та комп'ютерні програми для перевірки, вдосконалення знань української мови, що можуть бути кожним використані самостійно.

Для формування мовної свідомості особистості журналістів, запобігання помилкам у матеріалах друкованих ЗМІ й мовленні в теле-, радіоэфірі перспективним вважаємо розроблення філософії української мови, зокрема продовжити дослідження Олександри Сербенської з етики української мови як культури мовленнєвої поведінки, естетики української мови як краси, довершеності, багатства, логіки української мови як культури мовного втілення точного мислення; використання дистанційного, інтернет-навчання майбутніх журналістів культури української мови в університетах за працями професора Олександри Сербенської, врахувавши норми всіх розділів мовознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Масенко Л. На сторожі слова. *Слово Просвіти*. 24 квітня 2019 р. URL: <http://slovoprosvity.org/2019/02/28/na-storozhi-slova/>
2. Олександра Сербенська / упоряд. В. Лизанчук. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 232 с.
3. Капелюшний А. Дослідниця культури української мови. *Олександра Сербенська / упоряд. В. Лизанчук*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 232 с.
4. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. Київ : Просвіта, 2001. 204 с.
5. Капелюшний А. Значення лексикографічних праць учених львівської школи журналістики для практики мовлення сучасних телевізійників. *Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика*. 2014. Вип. 39 С. 304–311.

Елена Кузнецова

Научный вклад профессора Александры Сербенской в формирование культуры речи

Формирование культуры украинского языка как соблюдение языковых норм во всех ее формах является злободневной национальной, государственной проблемой.

Современный украинский язык в условиях информационной войны, преобладающего билингвизма в Украине претерпевает пагубное деформирование из-за отсутствия ценностных ориентиров у многих носителей, влияния других языков, незнания, нарушения норм литературного языка, что приводит к снижению уровня владения языком, речью, падению культуры языка, его разрушению, что обуславливает актуальность и значимость темы исследования.

Формирование культуры украинского языка профессором Львовского национального университета имени Ивана Франка Александрой Сербенской зиждется на воспитании языковой личности, любящей украинский язык, как Родину, предполагает системное владение нормами всех разделов языкознания.

На основании изучения научных статей, докладов, пособий, практикумов, словарей профессора Александры Сербенской пришли к выводу, что её исследованиям по культуре украинского языка присущи системность, целостность, новаторство, они охватывают научно-теоретический, учебно-прикладной, словарный, практикунный уровни языковой системы норм. Овладение ими происходит с использованием традиционных методов и с помощью компьютерных программ в Интернете, которые как и все книги профессора являются затребо-

ванными, ефективними, содействующими индивидуальному самообразованию, повышению культуры языка и речи.

Все изложенное доказывает, что профессор Александра Сербенская с коллективом соавторов, единомышленников создала современную методику формирования культуры украинского языка, устранения пробелов в знании норм всех разделов языкознания, повышающую индивидуальную культуру языка, речи и формирующую общую высокую национальную культуру.

Ключевые слова: культура языка, формирование культуры языка, культура речи, нормы культуры языка, нормативистика.

Olena Kuznetsova

Scientific Contribution of Professor Oleksandra Serbenska to Formation of Ukrainian Language Culture

Forming the culture of Ukrainian language as an obeying of language norms in all its forms is actually a national problem in Ukrainian state.

Modern Ukrainian language experiences conditions of information war and prevailing bilingualism in Ukraine and is undergoing pernicious deformation due to the lack of values by many language carriers, the influence of other languages, ignorance, violation of the norms of the literary language which leads to a decrease in the level of language proficiency, speech, falling culture of the language, its destruction. These facts determine the relevance and significance of the research topic.

Forming of Ukrainian language culture by professor of the Ivan Franko National University of Lviv Oleksandra Serbenska is based on the formation of a “linguistic person” who loves Ukrainian language as his homeland and supposes systemic skills of norms of all chapters of language science.

Based on the research of scientific articles, reports, manuals, workshops, dictionaries of Professor Alexandra Serbenskaya, the article concludes that researches of Professor Olexandra Serbenska on Ukrainian language are inherent in consistency, integrity, and innovation. They cover the scientific-theoretical, educational, applied vocabulary and practical levels of the language system of norms. They are mastered using traditional methods and with the help of computer programs on the Internet, which, like all books by Professor Alexandra Serbienska, are in well demand, effective in promoting individual self-education, improving the culture of language and speech.

All the above proves that Professor Olexksandra Serbenska with team of co-authors and like-minded people created a modern method of forming the culture of Ukrainian language, eliminating gaps in the knowledge of the norms of all sections of linguistics, enhancing the individual culture of language, speech and forming a common high national culture.

Key words: culture of language, formation of culture of language, culture of speech, norms of culture of language, normative science.